

Prawo do życia w czystym środowisku a dobra osobiste – glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20

1. Wprowadzenie

Współczesność stawia przed nami liczne wyzwania w zakresie ochrony naszej planety. Gwałtowny rozwój technologiczny i cywilizacyjny z jednej strony pozytywnie wpłynął na wiele aspektów naszego życia, lecz z drugiej zadziałał destrukcyjnie na środowisko naturalne, którego degradacja dotyka coraz większej liczby istnień¹. Przez lata problem ten był bagatelizowany i niedostrzegany w przestrzeni publicznej. Obecnie ludzie są jednak bardziej świadomi zagrożeń wynikających ze złego stanu środowiska i dzięki temu podejmowane są wysiłki mające na celu zmianę tej sytuacji. Z radością można zaobserwować, że w ciągu ostatnich kilkunastu lat także w Polsce nastąpił wyraźny wzrost świadomości ekologicznej². Dostrzegalne są też liczne kampanie społeczne, które mają na celu pogłębianie tej świadomości.

Kwestia zapewnienia czystości środowiska bezdyskusyjnie stanowi ważne wyzwanie dla obecnych i przyszłych pokoleń. Skala zniszczeń dokonanych na naszej planecie jest ogromna, a degradacja środowiska naturalnego nie wydaje się wcale zmierzać ku końcowi. Istnieje więc pilna potrzeba podejmowania różnorodnych działań na wielu płaszczyznach – w tym między innymi na płaszczyźnie prawnej. Trzeba jednak podkreślić, że niektóre z podejmowanych obecnie kroków prawnych mogą budzić poważne zastrzeżenia odnośnie do ich prawidłowości. Dotyczy to zwłaszcza głośnych w ostatnich latach

¹ Spośród wielu opracowań tego zagadnienia zob. R.E.A. Almond, M. Grooten, D. Juffe Bignoli, T. Petersen (red.), *WWF Living Planet Report 2022: Building a Nature-Positive Society*, Gland 2022, s. 4 i n.

² Szerzej o tym zagadnieniu: L. Kłos, *Świadomość ekologiczna Polaków – przegląd badań*, Uniwersytet Szczeciński, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, t. 2 (42), s. 35–44.

twz. pozwów smogowych, w których powodowie domagali się od Skarbu Państwa i władz samorządowych zadośćuczynienia (lub przekazania sumy pieniężnej na cel społeczny) za naruszenie ich dóbr osobistych – w tym prawa do życia w czystym środowisku³.

Na takim właśnie tle zapadła głosowana uchwała Sądu Najwyższego⁴. Wpisuje się ona w toczony od dziesięcioleci spór o to, czy prawo do życia w czystym środowisku naturalnym może zostać zaliczone do katalogu dóbr osobistych i tym samym może korzystać z przewidzianej dla nich ochrony cywilnoprawnej. Od drugiej połowy ubiegłego wieku w orzecznictwie i literaturze przedmiotu pojawiają się w tym zakresie odmienne głosy. Bez wątpienia zajęcie właściwego stanowiska stanowi jedno z ważniejszych współczesnych wyzwań dla prawa prywatnego. Błędne rozstrzygnięcie tego problemu może bowiem pociągnąć za sobą bardzo negatywne skutki – pod kątem zarówno teoretycznym, jak i praktycznym. O znaczeniu komentowanego orzeczenia dla polskiego porządku prawnego może również świadczyć liczba głos, które go dotyczą⁵.

2. Stan faktyczny

Omawiana uchwała Sądu Najwyższego zapadła w wyniku przedstawienia mu przez orzekający w drugiej instancji Sąd Okręgowy w Gliwicach następującego zagadnienia prawnego do rozstrzygnięcia:

³ Omawiana wartość może występować pod różnymi nazwami (np. prawo do czystego środowiska, prawo do życia w czystym środowisku, prawo do środowiska, prawo do korzystania z walorów środowiska naturalnego). W tej pracy nazwy te będą używane synonimicznie, ponieważ są to pojęcia tożsame. Por. M. Hejbudzki, *Normatywne podstawy wprowadzenia do polskiego porządku prawnego koncepcji prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 43, s. 129.

⁴ Uchwała SN z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20, LEX nr 3180102.

⁵ Zob. w szczególności: A. Skorupka, *Prawo do życia w czystym środowisku. Glosa do uchwały SN z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20*, „Przegląd Sądowy” 2022, nr 5, s. 112–120; T. Nowakowski, *Przekroczenie norm jakości powietrza a ochrona dóbr osobistych. Glosa do uchwały SN z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2022, nr 5, s. 3–17; R. Szczepaniak, *Odpowiedzialność odszkodowawcza władz publicznych za skutki zanieczyszczonego powietrza. Glosa do uchwały SN z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2022, nr 6, s. 3–23; M. Krystman, *Prawo do oddychania czystym powietrzem jako dobro osobiste. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2022, nr 9, s. 38–46; K. Ciućkowska, *Smog a dobra osobiste. Glosa do uchwały Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2022, nr 11, s. 30–40; J. Trzewik, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 28 maja 2021 r., III CZP 27/20*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2022, nr 2, s. 389–397.

Czy prawo do życia w czystym środowisku umożliwiającym oddychanie powietrzem atmosferycznym spełniającym standardy jakości określone w przepisach powszechnie obowiązującego prawa, w miejscach, w których osoba przebywa przez dłuższy czas, w szczególności w miejscu zamieszkania, stanowi dobro osobiste podlegające ochronie na podstawie art. 23 k.c. w zw. z art. 24 k.c. i art. 448 k.c.?

Przed przystąpieniem do zaprezentowania i omówienia przyjętego przez Sąd Najwyższy stanowiska warto przybliżyć wcześniejsze stadia sporu.

W omawianej sprawie powód wniósł pozew o zasądzenie od Skarbu Państwa (Ministra Klimatu oraz Ministra Aktywów Państwowych) zadośćuczynienia w kwocie 50 000 zł za naruszenie jego dóbr osobistych. W uzasadnieniu powód wskazał, że od 12 lat zamieszkuje w miejscowości, w której każdego roku odnotowywane są znaczne przekroczenia norm jakości powietrza. Jego zdaniem konieczność zamieszkiwania na takim terenie powoduje wiele negatywnych konsekwencji, co przejawia się znacznym dyskomfortem psychicznym i poważnymi obawami o zdrowie. W okresie grzewczym powód odczuwał też liczne skutki zdrowotne związane z jakością powietrza, które nasilają się wraz ze wzrostem poziomu zanieczyszczeń. Według niego Skarb Państwa jest odpowiedzialny za te naruszenia, ponieważ doszło do bezprawnego zaniechania dotrzymania obowiązujących standardów jakości powietrza. Orzekający w pierwszej instancji Sąd Rejonowy w Rybniku oddalił powództwo – stanął na stanowisku, że prawo do życia w czystym i nieskażonym środowisku nie należy do katalogu dóbr osobistych⁶. Wskazał przy tym, że:

[...] nieuzasadnionym jest niejako rozdrabnianie istniejących już dóbr osobistych i kreowanie z jednego dobra nowych dóbr osobistych, a naruszenie prawa do życia w czystym i nieskażonym powietrzu – niebędące samo w sobie dobrem osobistym – w istocie może godzić w dobro osobiste jakim jest zdrowie i wówczas korzystać z ochrony przewidzianej dla dóbr osobistych.

Sąd nie uwzględnił także naruszenia innych dóbr osobistych, w tym zdrowia. Jego zdaniem powód nie wykazał, że na skutek zachowania pozwanego doszło do zagrożenia lub naruszenia tego prawa. Wskazał, że powód mieszka w swojej miejscowości z własnej i nieprzymuszonej woli oraz może w każdej chwili zmienić miejsce zamieszkania.

Powód wniósł apelację od powyższego orzeczenia, domagając się zmiany zaskarżonego wyroku poprzez uwzględnienie powództwa. Wśród zarzutów apelacyjnych przedstawił między innymi naruszenie art. 23 k.c.⁷ poprzez

⁶ Wyrok SR w Rybniku z 30 maja 2018 r., II C 1259/15, LEX nr 2579727.

⁷ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.), dalej: k.c.

błędne uznanie, że: „życie w czystym środowisku określane również jako bezpieczeństwo ekologiczne, nie stanowi dobra osobistego chronionego prawem cywilnym”. Rozpoznający apelację Sąd Okręgowy w Gliwicach podjął wątpliwości dotyczące prawidłowości przyjętego przez sąd pierwszej instancji stanowiska odmawiającego prawu do życia w czystym środowisku przymiotu dobra osobistego⁸. Wskazał, że katalog dóbr osobistych wymienionych w art. 23 k.c. nie jest zamknięty i niezmienny, a w rezultacie należy go wyznaczać z uwzględnieniem wartości uznanych przez społeczeństwo w czasie dokonywania oceny. Zdaniem sądu w polskim społeczeństwie nastąpił obecnie wzrost świadomości dotyczącej jakości powietrza i jej zasadniczego znaczenia dla codziennego funkcjonowania człowieka. W jego ocenie prawo do czystego powietrza należy zakwalifikować jako ściśle związane z osobą fizyczną, istotą człowieczeństwa i naturą człowieka. Prawo to ma również inne cechy dobra osobistego, tj. niezbywalność oraz skuteczność w stosunku do innych osób. Pod wpływem tych wątpliwości zwrócił się więc do Sądu Najwyższego, przedstawiając mu do rozstrzygnięcia przytoczone wyżej zagadnienie prawne.

3. Historia sporu o charakter prawa do życia w czystym środowisku

Aby lepiej zrozumieć wątpliwości stojące za zagadnieniem prawnym przedstawionym Sądowi Najwyższemu, warto krótko przytoczyć historię sporu o charakter prawa do życia w czystym środowisku. Na początku należy zaznaczyć, że wpisuje się on w szerszy kontekst problematyki „odkrywania” nowych dóbr osobistych. Kwestie związane ze stale rozszerzającym się katalogiem tych dóbr bezsprzecznie stanowią duże wyzwanie dla prawa cywilnego. Nowo odkrywane dobra często stają się więc przyczyną pomniejszych dyskusji lub nawet wieloletnich sporów w nauce prawa i orzecznictwie – nie wszyscy bowiem uznają ich istnienie. Tytułem przykładu można tu podać chociażby więzi rodzinne, uczucie przyjaźni, prawo do planowania rodziny czy więź człowieka ze zwierzęciem. Nie inaczej jest w przypadku omawianego prawa do oddychania czystym powietrzem lub – szerzej – prawa do życia w czystym środowisku.

Historia sporu o charakter prawa do życia w czystym środowisku naturalnym sięga lat 70.–80. XX w. Pierwsza, kluczowa dla przedstawianych tu rozważań sprawa dotyczyła sytuacji, w której na skutek odprowadzania szkodliwych substancji olejowych do wód powierzchniowych doszło do zanieczyszczenia tych wód oraz położonych nad nimi terenów wypoczynkowych. W rezultacie miejscowy strumień i jezioro przekształciły się w ściek, tracąc

⁸ Wyrok SO w Gliwicach z 9 grudnia 2021 r., III Ca 1548/18, LEX nr 3307532.

swoje piękno i pozbawiając przyległe tereny charakteru rekreacyjnego. W tej sytuacji powodowie – mieszkańiec dotkniętego zanieczyszczeniem obszaru oraz Zarząd Główny Ligi Ochrony Przyrody – wystąpili przeciwko kilku jednostkom gospodarki uspołecznionej odprowadzającym ścieki o zakazanie odprowadzania szkodliwych substancji do strumyka i jeziora. Sprawa ta ostatecznie (na skutek wniesionej rewizji) trafiła do Sądu Najwyższego, który stanął na stanowisku, że:

[...] prawo człowieka do nieskażonego środowiska biologicznego i do zaspokojenia uczuć estetycznych pięknem krajobrazu może być chronione środkami przewidzianymi w art. 24 k.c. tylko wtedy, gdy pogwałcenie tego prawa stanowi równocześnie naruszenie lub zagrożenie praw osobistych, których przedmiotem są dobra osobiste w rozumieniu art. 23 k.c.⁹

Na szczególną uwagę zasługuje jeszcze zawarte w omawianym wyroku spostrzeżenie, że brak kodeksowej definicji dobra osobistego nie oznacza intencji ustawodawcy do ochrony każdego uczucia ludzkiego. Chronione dobro musi być bowiem ściśle skonkretyzowane i zindywidualizowane, co czyni je nierozzerwalnie związanym z osobowością człowieka. Sąd równie słusznie zaznaczył, że bezprawne zachowanie naruszcyciela musi być nakierowane na naruszenie indywidualnego dobra. Z omawianego orzeczenia jasno wynika zatem, że prawa do życia w czystym środowisku nie zaliczono do katalogu dóbr osobistych.

Przeciwny pogląd został natomiast przedstawiony przez Sąd Najwyższy w orzeczeniu, które wydano niespełna 10 lat później¹⁰. Zapadło ono w sprawie, w której pozwany były zakłady mające trzy nielegalne wysypiska odpadów. Wysypiska te zajmowały powierzchnię około 4000 m² i tworzyły warstwę o grubości około 1,5 metra. Znajdowały się one na terenie miejskim, w miejscach, które nie były wyznaczone na ten cel. Powód wystąpił z wieloma roszczeniami, w tym o likwidację wysypisk i zaprzestanie naruszania dóbr osobistych. Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że w katalogu dóbr osobistych znajduje się korzystanie ze środowiska naturalnego (choć na gruncie rozpoznawanej sprawy odmówił jego ochrony). Nie przedstawił jednak głębszego uzasadnienia swojego przekonania.

Powołane orzeczenia wskazują na wykształcenie się dwóch linii orzeczniczych, z których jedna zaprzecza, a druga potwierdza istnienie dobra osobistego w postaci prawa do korzystania z walorów niezanieczyszczonego środowiska naturalnego. Podobnie podzielone zdania można odnaleźć w literaturze przedmiotu. Stanowiska negujące istnienie omawianego tu dobra prezentują między

⁹ Wyrok SN z 10 lipca 1975 r., I CR 356/75, LEX nr 344145.

¹⁰ Postanowienie SN z 20 lipca 1984 r., II CR 5/84, LEX nr 8606.